

NAMIK KEMAL'İN MEKTUPLARI IŞIĞINDA OSMANLI'NIN SOSYO-POLİTİK DURUMU

 Murat TURNA^a

Öz

Kültür, sanat ve fikir dünyası ile toplum hayatı arasında bağlar bulunur. Bu dünyanın önde gelenleri, dikkatlerini hiçbir zaman toplum üstünden ayırmamıştır. Aydınlar, yaşadıkları yahut gözlemledikleri toplumları tahlil eder. Eksiklikleri, sıhhatli taraflarıyla onları konu edinirler. Bu vesileyle hem toplum hayatı çeşitli yönleri ile teşrih edilir hem de aydın dikkati denen özel bakış hakkında bilgi edinilmiş olur.

Edebiyat sanatçısı, gazeteci, kültür adamı, nihayetinde bir devlet görevlisi olarak Namık Kemal, 19. asrı idrak etmiş bir aydındır. Onun yazdıklarında, içinden çıktığı toplum değişik yönleri ile yer alır. Canlı tanığı olduğu hadiseler, sosyal çalkantılar, türlü kusurlar, kültür ve edebiyat sahnesi, siyasi meseleler, devlet yönetimi Namık Kemal'in üzerinde durduğu hususlardır. Fikirlerini en açık şekilde dile getirdiği metinleri ise mektuplarıdır. Mektuplarında teklifsiz bir şekilde konuşur. Bunların bir gün yayımlanacağını düşünmemiş olması kuvvetle muhtemeldir. O yüzden samimi bir dil ve kendine has üslubu ile toplumun farklı yönlerine ışık düşürür.

Namık Kemal'in mektupları, şahsi hayatını da aydınlatmakla beraber genellikle siyaset, sosyal hayat, eğitim ve kültür, edebiyat konularına hasredilmiştir. Makalede sanatçının mektupları çerçeve kabul edilerek 19 asrın Osmanlı'sının sosyo-politik durumu ortaya konacaktır. Namık Kemal'in tespitleri çoğunlukla sosyal aksaklıklar, siyasi bütünlüğünü yitiren bir devlet, yitirmeye başlanan iç huzur, Avrupa ile Osmanlı arasındaki mesafe üstünedir. Mektuplardaki öngörülerini, sosyo-politik bağlamda ele alınması gereken eleştirileri dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı toplumu, Politika, Namık Kemal, Mektup.

THE SOCIO-POLITICAL SITUATION OF THE OTTOMAN IN THE LIGHT OF LETTERS OF NAMIK KEMAL

Abstract

There are connections between the world of culture, art and ideas and social life. The leaders of this world have never separated their attention from society. Intellectuals analyze the communities they live in or observe. They address their shortcomings with their healthy sides. On this occasion, both the life of society is dissected in various aspects and information about the special view called intellectual attention is obtained.

^aDr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, turnam@gmail.com

Namık Kemal, as a literary artist, journalist, cultural man, and finally a government official, is an intellectual who realized the 19th century. In his writings, the society from which he comes from takes place in different aspects. The events he witnessed live, social turmoil, all kinds of flaws, culture and literature scene, political issues, and the issues that state administration Namık Kemal emphasized. The letters that express their ideas most clearly are their letters. He speaks without any offers in his letters. It is highly probable that they did not think they would be published one day. Therefore, it sheds light on different aspects of the society with its sincere language and unique style.

The letters of Namık Kemal, while illuminating his personal life, are generally devoted to politics, social life, education and culture, and literature. In the article, the letters of the artist will be accepted as a frame and the socio-political situation of the 19th century Ottoman will be revealed. The findings of Namık Kemal are mostly social disruptions, a state that has lost its political unity, the peace that has begun to be lost, the distance between Europe and the Ottoman Empire is superior. His predictions in the letters, his criticisms that need to be addressed in a socio-political context are remarkable.

Key Words: Ottoman society, Policy, Namık Kemal, Letter.

Giriş

Mektup sadece bir haberleşme vasıtası değildir. Ondan kişinin psikolojisinden milletlerin hayatına kadar her hususu öğrenmek mümkündür. 19. asırda ise mektup, aynı zamanda gazete vazifesi de icra etmektedir. Kitlelere bilginin mektup yoluyla verildiği olur. Bu yolla insanlar gerçekleri öğrenir hatta ikaz edilmiş olur. Yazılanlar bazen tüm kamuoyunu etkileyecek kadar geniş bir tesir halkası meydana getirebilir. Bu bağlamda Mustafa Fazıl Paşa'ya isnat edilen ve "Padişahların sarayına en son giren nesne doğruluktur" şeklinde başlayan meşhur mektup hatırlatılabilir. Ebuzziya Tevfik "Genç Osmanlılar" eserinde, 1800'lü yılların genel sorunlarını işleyen, tedbir tavsiye eden ve sarayı son derece rahatsız eden bu mektuptan epey bahseder. 18 sayfalık mektubun, herkesçe okunması için 50 bin nüsha hâlinde basıldığını ve kamuoyunun derinden etkilendiğini anlatır (Ebuzziya Tevfik, 2006, s. 690).

Tanzimat sonrası Türk toplumunda Batı kültürüne yöneliş artar. Basın yayın sahası öne çıkar ve önem kazanır. Özel gazetecilik doğar. Yönetime karşı muhalif bir dil ve üslup kullanılır. Batı'dan yeni sanat anlayışları gelir. Tüm bunlarla beraber mektup türü yerini sağlamlaştırıp yaygınlaşır. Mektup türü üzerinde araştırma yapanlar, Tanzimat dönemi söz konusu edildiğinde, Namık Kemal'in mektuplarına ayrı bir değer verirler. Namık Kemal'in mektuplarının Osmanlı tarihini ve toplum yapısını anlamak bakımından ehemmiyetine değinilir. Ayrıca sanatçının mektupları, edebiyat tarihi ve dil özellikleri bakımından da muteber kaynak telakki edilir (Demiray, 1974, s. 88 – 89). Tüm bu yanlarıyla mezkûr mektuplar edebiyat, tarih, sosyoloji ve siyaset bilimleri araştırmacıları için mümbit vesikalar hükmündedir.

Namık Kemal, edebiyatımızda mektup türünde en çok eser veren sanatçıların başında gelir. Büyük bir kısmı kaybolmuş ya da muhtelif sebeplerle yok edilmiş olsa da yaklaşık 3000 civarında olduğu söylenen mektuplarının 1000 kadarı Fevziye Abdullah Tansel'in çabalarıyla bir araya getirilmiştir. Tansel'in tam olarak neşrettiği mektup sayısı ise 994'tür (2013, I. s. XXIII).

Namık Kemal'in mektuplarını, önce, oğlu Ali Ekrem bir seçmeye tabii tutarak derlemek ister fakat bu yoldaki en başarılı ve kapsamlı çalışmayı Fevziye Abdullah Tansel verir. Hocası Fuat Köprülü'nün tavsiyesi doğrultusunda Namık Kemal'in mektuplarına yoğunlaşan Tansel, hemen her yerde bu mektupların izini sürer. 1935 – 1960 yılları arasında, 25 yıl zarfında, Namık Kemal'in resmî ve hususi mektupları üstüne araştırmalar yapar. Nihayetinde takdire şayan bir gayret ve özveriyle onları bir araya getirir. Tansel dört ciltlik çalışmasının başında, mektupları nasıl elde ettiğini; ayrıca üzerinde yazılış tarihi bulunmayan mektupların yazılış tarihlerini ne gibi güçlüklerden sonra bulduğunu anlatır. Bunu yaparken dönemin hemen hemen bütün mecmua, gazete, seyahatname, hatırat türü eserlerini gözden geçirmiştir ve bu iş yıllarını almıştır (Tansel, 2013, I, s. XXIII - XXIV).

Makalede Namık Kemal'in çeşitli hususlardaki tüm görüşlerinin değil münhasıran mektuplarında bulunan ve makaleye verilmiş olan başlıkla çerçevesi çizilmiş olan görüşlerinin ele alınacağı hatırd tutulmalıdır. Bu görüşler, mektuplardaki görünüm sıklığına ve kronolojiye göre sıralandırılmıştır. Pek çok konu ele alınmış olsa da bunlar, öncelikle, Osmanlı toplumuyla olan ilgisine, sonra da önem derecesine göre bir makalenin sınırları nispetinde kısıtlı tutulmuştur. Esasen Osmanlı Devleti ve toplumu hakkında pek çok kez değerlendirmede bulunan Namık Kemal'in, mektuplarında görüşlerini gayet içten, dolaysız, daha veciz anlattığı müşahede edilir.

1.Namık Kemal'in Mektuplarında Osmanlı'nın Toplum Hayatına Yönelen Dikkat

Namık Kemal, içinde yaşadığı topluma sanatçı ve aydın cepheleriyle dikkatini yöneltmiş biridir. Doğumunun 150. yılı dolayısıyla yayımlanan yazısında Müjgân Cumbur şunları kaydeder (1993, s. XI):

“Namık Kemal'in büyüklüğü, Türk toplumu içinde hemen daima yapıcı bir ruh oluşundadır. Prof. Tanpınar'ın da belirttiği gibi onun büyüklüğü, büyük kuvveti, toplum sorunları üzerinde durmayı bilmesinde, onları genel olarak benimsemesinde, dışardan aldığı bir fikri, toplum gerçekleriyle karşılaştırıp bünyemize uygun bir terkipten sonra teklif etmesindedir.”

1867 Ocak'ının Ramazan'ını anlattığı mektubunda, onun gözlem ve muhakemelerini nelere odakladığı, sosyal hayatta aksayan yönler ne şekilde değindiği görülür. Tanpınar “Ramazan mektubu”nda, Kemal'in “cemiyet hakkındaki tenkitlerini”n sert ve hicivli tarzda olduğunu bildirir. Ayrıca sanatçının bu gibi yazılarıyla “cemiyete kendi meseleleriyle meşgul olmayı öğret”tiğini belirtir (Tanpınar, 2003, s. 348 – 367). Namık Kemal söz konusu mektubunda çarşı, pazar ahlakından matbuat hayatına kadar bir dizi mesele üzerinde durur. Sözelimi dilencilik yaygınlaşmasını can sıkıcı bulur. Kalabalıkta gezen kadınlara laf atılması ayrı bir sorundur. Mamafih bazı kadınların da böyle gayriahlaki durumlara zemin hazırlayacak şekilde gezindiğini öne sürer. Bu edepsizliğin en serbest memleketlerde bile yaşanmayacağını bildirir. “Vâkı'a Avrupa'da karılar mestur değildir; lâkin yolda bir adam en ednâ fâhişeye bile söz atamaz. Burada ise herkes hiç bilmediği bir kadına elli yıllık mahremi gibi istediğini söyleyebiliyor!” diyen Kemal'in, bu hususlarda oldukça hassas olduğu müşahede edilir (Tansel, 2003, I, s. 77).

Halkı kötülükten men etmekle görevli vaizlerin işlerini layığıyla yapmadığı görüşündedir. Onlar halkı irşatla mesulken halkın terbiyesiyle uğraşmaktan çok, İsrailiyattan bahsetmekte ve “geyik hikâyesi” anlatmaktadır. Kemal, yaşanan dönemde, vaizlerin halkın ve zamanın ihtiyacına binaen din hükümlerini açıklamasını ister. Hatta bir mektubunda kendi hayatından somut bir örnek vererek, vaizlerin – genel anlamıyla din adamlarının – zeki, iyi niyetli kimseleri dinden soğuttuğunu öfkeli bir dille anlatır (Tansel, 2003, II, s. 280).

Toplum hayatında vaizler kadar etkili olacak bir unsur ise gazetelerdir. O dönemde gazete kamuoyunun şekillenmesinde rol sahibidir. Ne var ki yurttan gazeteye pek kıymet verilmez. Hâlbuki Batı’da, gazetenin ne denli etkin bir vasıta olduğu anlaşılmıştır. Mektubunda bu hususa şu sözlerle değinir:

“Bir gazete Avrupa’da birkaç yüz kişiyi beyler gibi geçindirir. Burada ekseri kendi masrafını korutamaz. İşte fevâ'id-i ma'rifette hissedar olan bir milletle, mahrum olan bir kavmin nispeti herhalde böyledir.” (Tansel, 2003, I, s. 75).

O, Avrupa’yı 20’li yaşlarında görmüş biri olarak Doğu ve Batı arasındaki farkları erken kavramıştır. Mektuplarından, oranın kültürü ve sanatı ile yakından ilgilendiği anlaşılır. Avrupai bir hayattan keyif aldığı yazmaktan çekinmez. Mesela babası Mustafa Asım Bey’e hitaben “Londra da bir memlekettir ki burayı görmeyen rahatın mânasını bilemez” der. Daha da ileri giderek “Kahbe Avrupa.. Evliyayı azdırıyor..” cümlelerini kurar. Avrupa’da iken memlekette yokluğunu gördüğü tiyatroya özel bir dikkat gösterir. “Dünyada böyle parlak şey” olmadığını söyleyerek tiyatronun ahlak ve dil için “en büyük mektep” olduğunu ifade eder (Tansel, 2003, I, s. 94 – 119). “Taştan yürekleri” dahi ağlatacak, insana doğru yolu gösterecek tiyatroya, kendi öz memleketinde rastlanılmayışına hayıflanır. Halkın çoğunluğunun gittiği ortaoyunlarını beğenmez. Bunların edep dışı bir takım özellikleriyle toplum ahlakını bozduğunu düşünür. Oysa medeni ülkelerde oyunların muteber şairler tarafından yazıldığını ve kaba sözler içermediğini söyler (Tansel, 2003, I, s. 76). Ayrıca oralarda, eserleri ile insanlığa ışık tutan sanatçıya değer verilmektedir. Shakespeare’in mezarında şahit olduğu bir sahneyi Menemenli Tahir’e şöyle aktarır:

“Gözümle gördüm; mezarının üzerine düşen bir çam ağacı yaprağını büyük beyler, hanımlar konaklarına medâr-i mefharet olmak için yirmi-otuz liraya alıyorlar.” (Tansel, 2003, III, s. 361).

O, kendi yurdunda gördükleri ile Batı’daki vaziyeti kıyas ederken, bir kısım insanların Batı’yı ölçüsüz şekilde eleştirmesini içerler. Bir gazetede çıkan, Avrupalı sanatçıların estetik zevkten mahrum olduğu görüşü, Kemal’i, bu görüşe cevap yazmaya sevk eder. Batı’dan adalet ve marifet almaya ihtiyacın olduğunu, Batı edebiyatından da bu yolda faydalanılması gerektiğini açıklar. Osmanlı toplumunun ve üdebasının elinde, övünülecek husus olarak dinden ve önceki nesillerin faziletinden başka bir nesne kalmadığı fikrindedir. O yüzden gelişmek için evvela eksik ve kusurların farkına varılmalı, hatta bu durum çekinmeden itiraf edilmelidir. Art niyetle Avrupa’dan neyin örnek alınacağını soran, eserleri ortada olan Batılı sanatçıların estetik yoksunu olduğunu ileri süren, dahası Avrupalılarda edebiyat zevki bulunmadığını iddia eden kimselerin “eblehâne tasavvurlar” içinde olduğunu belirtir. Bu fikirlerin terk edilmesinin yararlı olacağını bildirerek, asıl, Doğu dillerine hâkim olanların gazetelerde çıkan böylesine

saçma yazıları okuyunca ne diyeceğini sorar. Mektubunu “Haddimizi bilelim, hâlimizi anlayalım. Terakkînin mebdei, i’tiraf-ı noksandır” hükümleri ile bitirirken satırlarının sonuna eklediği, “Allâh hem kendi, değerini, hem başkasının değerini bilen kimseye karşı merhamet etsin!” anlamına gelen Arapça ibare ile ikazda bulunur (Tansel, 2003, I, s. 164).

Menemenli Rifat Bey’e yazdığı bir mektubunda ise “hurufat meselesi” bahsinden yola çıkarak Osmanlı ile Batı’nın eğitim alanındaki durumlarını genel olarak karşılaştırır:

“Heyhât.. Ma’ârif-i umûmiye’ye mâlik olan Amerika, Almanya gibi milletlerde, herkes yalnız okuyup yazmak bilmiyor; en ednâ bir köylü, bizim Harbîye’de okunan derslerin onda sekizini tahsil ediyor. Hele Almanya’da o tahsilden fazla, birkaç da lisân öğreniyor. Ma’ârif-i umûmiyeye mâlik olan yerlerde, lâ-akâl yedi sene mektebe gitmemiş adam yoktur. Fransa muhârebesinde Almanyalılar, bir onbaşıya sekiz suvâri verir, ordudan yirmi saat öteye gönderirlerdi. Herifin koynunda topografya haritaları, yanında iktizâ eden rasad âletleri mevcut olduğundan, gider keşfiyatını icrâ eder idi. Ma’ârif böyle taammüm eder... Maksud ta’im-i maârif ise, çocukları yedi sekiz sene okutacak mektep yapmalı... Biz böyle yapamayız denilmesin; istersek yaparız; amma mücerred yapmağa muktedir değil isek, işte o zaman terakkiden kat’-i ümid etmek lazım gelir” (Tansel, 2003, II, s. 192 – 193).

Bu karşılaştırmadan – o dönem için – çıkan sonuçlar ortadadır. Çocukları – her yönüyle – yedi sekiz sene eğitecek kurumsallaşmış bir eğitim hayatı şarttır. Alman askeri örneği mühimdir; zira Namık Kemal’in bu uyarılarda bulunduğu sırada, Osmanlı’da iyi yetişmiş askere ihtiyaç duyulmaktadır. Yabancı dil öğretimi ise başka bir husustur. O, bu konuya temas ettiği bir diğer mektubunda, Avrupalıların hangi yolla dili öğrettiklerine bakılıp aynı metodun tatbik edilmesini salık verir:

“Avrupalılar lisân tahsilini ne ile teshil etmişler ise, biz de ânınla teshil ederiz. Ânların lisânı sür’atle tahsil etmelerine sebep, ders tertiblerinin intizamıdır zannolunmasın. Ekser hocalar ta’limde hiçbir tertibe riayet etmez, kendi kendine tertip icâd eder. İşte tahsili teshil eden, hocaların bu kudretidir... Şimdilik bendeniz, bundan ziyâde bir şey yapmaya imkân göremiyorum.” (Tansel, 2003, III, s. 114).

Batı’nın eğitim alanında iyi yaptığı işlerden birinin, bir yabancı dili öğretmek olduğu önceden beri bilinegelen bir konudur. Nitekim yaklaşık 150 sene önceki gözlem ve tecrübeler dayanan mektup da bunu doğrulamaktadır. Bir buçuk asır sonrasında, bugünün imkânlarında, yurttaki eğitim hayatında hâlâ bir yabancı dili öğrenmenin yahut yabancı dilin layıkıyla öğretilmediğinin tartışmalarının yapıldığı düşünülürse, Namık Kemal’in yazdıklarının hiç de yabana atılacak hususlar olmadığı değerlendirilir.

Sanatçının, Osmanlı’daki eğitim hayatına belirli yönlerden ışık tutmuş bir başka mektubu ise Leskofçalı Galib’e yazılmıştır. Tuna vilayetinde Mithat Paşa’nın maiyetinde bulunan Galib Bey, vilayetteki eğitim hakkında açıklamalar yaptıktan sonra, Namık Kemal’den bu konuya yardımcı olacak görüşlerini talep eder. Namık Kemal cevap yazmadan önce Fransız eğitim sistemini inceler. Okuma ve incelemelerinin neticesinde fikirlerini bildirir. Ona göre eğitimin üç somut faydası olmalıdır. Alınan eğitim fikri, ahlaki ve serveti geliştirmelidir. Müslüman halkın vatandaşlığın ne olduğunu bilmesi lazımdır. Devrin zihniyeti kavranmalı, bunun için tarih ve coğrafya okutulmalıdır. Tuna söz konusu olduğundan dolayı farklı kitlelerin kaynaşmasını sağlayacak ortak dil olarak Türkçeye önem

verilmelidir. Namık Kemal dirlik düzenlik içinde yaşamının sırrını ortak dil kullanmaya bağlar (Varsak, 2013, s. 67). Okullara Fransız ve Rus papazlar yerine Leh ve Macar hocalar tayin edilmelidir. Osmanlı'nın birliğine kast eden emperyal güçlerin, okullarda gizli veya açıktan kendi propagandasını yapmalarına uygun zemin sağlayacak ortamlar engellenmelidir. Özellikle Leh ve Macar hocaların tercih edilmesi, halkın Osmanlı'ya teveccühü yolunda olumlu bir girişim olacaktır. Mamafih iyi ahlaklı insanların yetiştirilmesi kolay iş değildir. Okullarda İslam akideleri güzelce öğretilmeli, insani faziletler anlatılmalıdır. Bu nevi kitaplar okutulmakla birlikte, günlük hayatta da öğrenilenlerin tatbikatı yapılmalıdır. Servetin, ticaretin gelişmesi için fizik, kimya, ilm-i ziraat dersleri verilmelidir. Ayrıca köylere sıbyan mektepleri, kasabalara rüşdiye, vilayete ise darülfünunun ayarında bir yüksek okul açmalıdır. Namık Kemal'in üstünde durduğu bir konu ise kadınların tahsili meselesidir. Çocuğun ilk öğretmeni annesi olacağından, onun eğitimi olması gayet önemlidir. Aile içindeki ilk ahlak dersini verecek olan annedir, annenin öğrettikleri karakter eğitimi sağlar. Dolayısıyla kadınların okutulmasının, toplumun terbiyesiyle de ilişkili kılındığı müşahade edilir (Tansel, 2003, I, s. 20 – 21).

Namık Kemal'in, Osmanlı'da okuma yazma bilen insanların pek çok temel bilgidен mahrum olduğunu söylediği satırlar da mühimdir. Sanatçının gözlemi nabzını ölçmeyi bilmeyen, evinin genişliğini tayin edemeyen, deprem anında hayatını kurtaracak bilgiye sahip olmayan, yağmurdan ağaç altına kaçıp da yıldırıma uğrayan insanların ekseriyeti teşkil ettiği yönündedir. Bu da bir aydının kaleminden toplumdaki genel eğitim durumu hakkında bilgi verir (Tansel, 2003, II, s. 237).

Onun, eğitim meselesinde sözünü ettiği bir diğer konu, alfabenin eğitime olan etkisidir. Bilindiği üzere Osmanlı'da Arap alfabesi kullanılır fakat hareke kullanılmazdı. Yazı dilindeki bu özelliğin okuma yazmada güçlük çıkarttığı, bir kelimenin farklı şekillerde okunduğu, yetkin şekilde okuyup yazmanın çok zaman aldığı ve dolayısıyla eğitimin de bundan olumsuz etkilendiği ve yaygınlaşamadığı fikirleri ortaya atılmıştır. Ayrıca bu yazı ile kitap basımları da hem masraflı hem de çok vakit alıcı olmaktadır (Yetiş, 1996, s. 5). O yüzden Latin alfabesini teklif edenler vardır. Sanatçı, Menemenli Rifat'a kaleme aldığı bir mektubunda ortaya konan bu görüşlere pek itibar etmediğini belli eder:

“Tebdil veya ıslâh-ı hat mes'elesi, âlem-i neşriyâta girdiğim günden beri, meydan-ı bahse atılmış şeylerdendir. Buna dâir Tasvir'de, İbret'te, Hürriyet'te benim de birkaç bendim var idi. Şimdi sen de ortaya bir mesele çıkardın; ol bâbta olan fikrimi hulâseten beyan edeyim: Hattın ıslâhı için Latin hurûfâtını bizim lisana almak Firenk elbisesi giymeyi, mülkün ıslahına medâr olur zannetmek kabilindendir.... Salisen soldan sağa yazı yazma, bizim için diz bükülemeyecek derecede dar pantolon giymeğe benzer...” (Tansel, 2003, II, s. 190 - 191).

Latin alfabesini getirmenin mevcut eğitime katkısı olmayacağını ancak harfleri ıslah etmeyi makul karşıladığını belirten sanatçı, alfabe konusunu sosyal hayat için de stratejik bir önemde görür. Alfabe ya da yazı yoluyla eğitimde mühim işler başarılabilceğini, Arnavutlar gibi kimi unsurların bütüne katılacağını ve kendi dillerini de zamanla unutacaklarını, bunun Osmanlı'nın menfaatine olduğunu düşünür. Ona göre alfabe özünde dil meselesidir ve dil, dinden daha etkili bir sosyal bağlayıcıdır (Tansel, 2003, II, s. 244).

Namık Kemal, Osmanlı'nın parçalanmadan bir arada kalmasında edebiyata da işlevsel bir rol biçer. Mektubunda Abdülhak Hamid'e "Vatan, bugün edebiyattan gördüğü fâideyi, askerlikten başka hiçbir şeyden görmedi" yazar (Tansel, 2003, II, s. 380). Vatan yolunda güzel, hoş yazılar yazmak, sosyal havaya olumlu katkı sağlayacaktır. Osmanlı topraklarından sonra, edebiyat sahasını, kendisi için ikinci vatan gördüğünü beyan eden Namık Kemal, sanatçıların bu kaygıyı gütmesinin toplum bütünlüğüne faydalı olacağı kanaatindedir (Tansel, 2003, III, s. 79).

Osmanlı, devlet ve millet olarak zor zamanlar yaşar. Böyle zamanlarda aydınların bezginlik yaşamaması; bilakis halka ümit aşılması gerekir. Devletteki sıkıntıları, toplum hayatındaki sorunları gören aydınlara büyük vazifeler düştüğünü kaydeden Namık Kemal, etrafında bulunan duyarlı kimselere moral vererek, ikazlarda bulunur. Halkın vaziyetinden dolayı ümitsizliğe kapılmamayı ve aydınların millet için çalışmasını tavsiye eder. Rifat Ahmet Efendi'ye yazdığı mektubunda, aydınların sosyal hayattaki fonksiyonunu hatırlatır:

"Mektub-u âlînizi aldım; me'yûsiyetinizden, me'yûs ve mahzun oldum. Halkın haline bakıp da, fütur getirmemeli.. Siz, muntazam devletlerin ahâlisini, ukalâdan mı zannediyorsunuz? Vallahi değil, ânlar da bizim halk gibidir; lâkin içlerinde bazı adamlar zuhûr etmiş, herkesin gözünü açmış; yâni âleme vazifesini bildirmiş.. Halk da sefere karışmış, bu kadar mehâsin zuhura gelmiş. Şimdi bizim de vazifemiz budur." (Tansel, 2003, I, s. 131).

Genel olarak bakıldığında, Namık Kemal'in mektuplarında, hayatın akışındaki aksamalar, sosyal rollerin gereğince yerine getirilmediğine dair eleştiriler müşahede edilir. Sosyal hayatın önemli bir safhası olan eğitim de bu mektuplarda belli bir yer tutar. Yazdığı mektupların o dönemdeki Osmanlı toplum hayatını önemli bazı açılardan ortaya koyduğu ve kritiğe tuttuğu söylenmelidir.

2. Namık Kemal'in Mektuplarında Osmanlı'ya Yönelen Politik Dikkat

Namık Kemal vatansever bir aydındır. Midilli'de iken damadı Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı bir mektubunda, 1878 Osmanlı - Rus harbinde uğranılan hezimet dolayısıyla hissettiklerini yazar. Satırları oldukça dokunaklıdır. Bozgun dolayısıyla bir türlü kendine gelemediğini belirten sanatçı, vatanın ve milletin yaşadığı büyük hüzünden dolayı artık yaşamak istemediğini kaydeder:

"Vallahi ne söyleyeyim, bende bir garip ruh var idi... O ruh ya hubb-i vatandan mahlûk idi, vatanın bu mesaibini görünce, ervah-ı şühedâya iltihak için âlem-i bâlâyâ çekildi; ya netice-i gurûr idi, millette gurura değer bir hâl kalmayınca, her türlü esbâb-ı gurur ile beraber mahvolup, 'adem-i âbâd-i fenaya gitti. Şimdi şu mektubu yazmak için fikrimi toplamaya, fikrimi toplamak için ise, iyiden iyiye cebr-i nefis etmeye muhtaç oluyorum. Doğduğuma zâten pişmân idim; Magosa'da iken gebermediğime – hatta vücûdümün bir hummâ-yi mühlikeye mukavemet edebildiğine – dakikada bir kerre pişmân olmaktayım." (Tansel, 2003, II, s. 130).

Vatanın zelil düştüğünü görmektense ölmeyi yeğlediğini belirten bir aydının, devletinin karşı karşıya kaldığı ya da kalmasının muhtemel olduğu tehlikelere dikkat kesilmesi pek tabiidir. Namık Kemal'de Osmanlı'ya yönelen politik dikkat had safhadadır. Nitekim kendisi de evvela siyaset işlerine sonra edebiyata meraklı olduğunu dile getirir. Yine damadına yazdığı bir mektubunda açıkça, "Benim dünyada dinimden, vatanımdan sonra en ziyâde sevdiğim siyâsiyyat ve ânın ikincisi de edebiyattır." der (Tansel, 2003, II, s. 337). "Âdeme her feyz vatandan gelir" diyen şairin, memleket etrafında gelişen hadiselerle karşı duyarlılığı ortadadır.

Yukarıda bahsedilen ve 93 harbi diye de bilinen 1878 Osmanlı - Rus harbinin ilk safhalarında Namık Kemal gazeteleri dikkatle tetkik eder. Gidişatı beğenmediği ve tedirgin olduğu yazdıklarından bellidir. Asıl mühim olan ise geleceğe dair olan öngörülerindeki isabettir. Harp sonuçlanmadan dört ay evvel Plevne'nin düşeceğini, Sırp ve Yunan unsurların da Osmanlı aleyhine harbe gireceğini tahmin eder:

"Gazetelerde gördüğüme göre, Rusya'nın, Plevne üzerindeki orduları yüzaltı tabur piyâde, kırk alay süvarî ile, üçyüz altmışbeş toptur. O kuvvete bakılınca, Plevne de gidecek gibi görünür. Plevne gider ise Sırb'ın belki de Yunanistan'ın harbe iştirâki muhakkaktır. İnşâ'llâh ben yalancı çıkarım; fakat istikbâl fenâlaşmağa başladı." (Tansel, 2003, II, s. 83).

Adım adım gelen felaketleri sezmiş gibidir. Doğan kargaşada Sırbistan'ın olası bağımsızlığının, "Rumeli'yi herc-ü merc" edeceğini düşünür. Dahası henüz 1877 yılında iken eldeki verileri yorumlayarak büyük bir dünya savaşının kopacağını ifade eder. Osmanlı'nın siyasi ağırlığını yitirishiyle Balkanlar'daki dengeler, Osmanlı'dan ayrılmak ve bağımsızlık ilan etmek isteyenlerin lehine döner. Namık Kemal yaşanacak büyük toprak kayıplarını haber verir. Ayrıca doğan otorite boşluğunun, ileride neye yol açabileceğini de hesaplar. O dönem içerisinde meydana gelen türlü karışıklıklar arasında yüksek isabetli bir siyasi ve stratejik tasavvurda bulunmak hiç kolay değildir. Pek çok siyasi değişken, parçalı bir toplum yapısı, dağınık bir ordu, sisli bir konjonktür ve riskli bir gelecek söz konusudur. Eline ilk kaynaktan bilgi geçen kimselerin dahi bir ay sonrasını kestiremedikleri bir ortam vardır. O günlerde Osmanlı'nın geleceği hakkındaki fikirlerini yakın çevresine açan Kemal'in madde madde görüşlerini açıkladığı görülür. Sanatçı, Osmanlı'nın gücünü kaybetmesinin muazzam bir politik ve askerî anafora yol açacağı, girilecek zorlu bir nüfuz mücadelesinin ise nihayetinde devletlerarası menfaat çatışması çıkartacağı kanaatindeydi. O dönemdeki muğlak atmosferde yarına dair konuşmak bile güçken Namık Kemal'in şu öngörüsü hakikaten takdire şayandır:

"Dikkat buyurulsun, benim i'tikadımca mes'ele harb-i umumiye netice verir. Bu mütâleaları yazışım, fikrimin ma'kusu çıkmasına da ihtimal verdiğim içindir..." (Tansel, 2003, II, s. 113).

30. 12. 1877 tarihli bu mektupta geçen ifadeler gayet mühimdir. Bu görüşlerin bir başka mektupta da tekrarlanması, Namık Kemal'in Osmanlı'nın ahvali hakkındaki kanaatinin zihnine tam olarak yerleştiğini ve tahmininde ısrarcı olduğunu gösterir:

"Görünüşte bir harb-i umûmî olacak, fakat bütün bütün mes'eleyi kestirmek, Bismark hazretleri mevcut iken, kimse için mümkün değildir. Ben daha Magosa'da iken, Allâh dünyadan Bismark'ın vücûdünü kaldırsın, o zaman istikbâlin ne olacağına hükmederim demiştim... İstikbâle müteallik her ne söylenirse, remilâne bir keşf kabilinden olur. Yalnız şu kadar diyebiliyoruz ki, şimdi Avrupa'da görülen

hâlin neticesi, bir harb-i umumî ile kapanacaktır. İhtimal ki böyle bir harb-i umumîde Bismark dahi mağlup olur..." (Tansel, 2003, II, s. 334 – 335).

16. 12. 1878 tarihli bu mektubunda, savaşın ne zaman çıkacağını belirtmemekle birlikte, böyle bir gelişmenin yaşanacağından gayet emin olduğu anlaşılır. Osmanlı'nın Balkanlar üstündeki nüfuzunu kaybetmesinin çok geçmeden askerî ve politik sahada yansımaları olacağına, "harb-i umûmî"nin de bunun neticesinde patlak vereceğine hükmeder. Tahmini doğrudur ancak bu savaş hemen çıkmaz. Namık Kemal 1914'te başlayacak olan 1. Dünya Savaşı'nı tam 36 yıl önceden görür. Fikrî muhakemesinin sıhhati ve öngörülerinin yerinde oluşu, onun Osmanlı'ya dair olan politik dikkatinin ciddiye alınmasını gerektirir.

Sanatçı Rusların Osmanlı'ya karşı izlediği politikayı ihtiyatla takip eder. Onların hilafet gücünün peşinde olduklarını düşünür. Ruslar kendi çıkarları için hilafeti kullanma emelindedir (Tansel, 2003, II, s. 292). Yurt içinde de kullanışlı kimseleri tespit edip yanlarına çekerler. Namık Kemal bu hususu makalelerinde de işlemiştir. Ruslar, Osmanlı'nın aleyhinde propaganda yapmak için para kuvvetinden sonuna kadar istifade ederler (Taş, 2018, s. 58). Ali Suavi'yi ve Mahmut Nedim Paşa'yı da bu şekilde kullanmışlardır. İsimleri sosyal hayatta itibar gören ve etkili mahfillerde belli bir siyasi ağırlığı olan bu kişilere Namık Kemal'in yaklaşımı olumsuzdur. Mahmut Nedim Paşa'dan "Nedim Mahmudof" diye bahseden Kemal, Suavi'nin ise Ruslara casusluk yaptığını bildirir (Tansel, 2003, II, s. 335). Mektuplarında Ali Suavi'nin Ruslar lehine çalıştığını açıkça yazar.

Ali Suavi, 20 Mayıs 1878'te, çoğu yerde Çırağan Baskını diye geçen, dönemin matbuatında ise Su'âvi Vak'ası diye anılan bir ayaklanmayı başlatır. Maksudı II. Abdülhamid'in yerine tahta V. Murad'ı geçirmektir. Kalkışma sert şekilde bastırılır ve Ali Suavi de canından olur. Meselenin ardında yatan siyaseti ele alan Namık Kemal şunları söyler:

"Su'âvi'nin mel'aneti, mücerred Rusya dostumuzu İstanbul'a sokmak için yapılmış bir şey olduğuna bence şüphe yoktur. Habisin ne makule mahlûk olduğunu bilirim. P....k, dünyâda şeytanın irtikâp etmeyeceği hiyâneti iki lira için kabul ederdi..."

Su'âvi'nin hareketi Rusya parmağı ile olduğunda hiç şüphe yoktur. Dikkat etsen a.. Rusyalılar Tottleben'e bagdeten İstanbul'a girmemek için emir verdiklerine İngiltere'yi temin ediyorlar; demek Tottleben'in bagdeten İstanbul'a girebilmesi mes'elesi de varmış. Beriki mel'ûnun yüzelli kişi ile böyle bir harekete kıyâmı, o mes'eleyi canlandırmak için değildir de nedir? Amma yanındaki muhacirlerin ihtimal ki Rusya işinden ve hatta pek çoğunun maksad-ı hareketten haberleri yoktur. Hinzırı bilmezsin; akla fikre gelmez yalanlar söylediler." (Tansel, 2003, II, s. 156 – 158).

Rusya'nın Osmanlı'yı zayıf bulup bir yandan parçalamaya diğer yandan işgale uğraşması, Namık Kemal'e göre İngilizlerin millî hedefleriyle ters düşmektedir. Osmanlı üstünde her iki emperyal gücün farklı planları vardır ve menfaatleri uzlaşmaz. Sanatçıya göre Rusya ve İngiltere arasındaki çekişme barizdir.* Dengeyi kuracak olansa hilafet kuvvetidir. Yanına "merkez-i hilafet"i alan, yoluna daha rahat devam edecektir (Tansel, 2003, II, s. 200). Sanatçı bu iki güç arasında sıkışan Osmanlı'nın, İngiltere ile ilişkilerini stratejik biçimde kullanmak suretiyle belki kurtulabileceği ümidindedir.

Namık Kemal İngilizlerin siyaseti ile oldukça ilgilidir. Uluslararası alanda onların aldığı mevzii takip eder. Ona göre İngiltere gibi "dünyanın denizlerine hâkim, küre-i zeminin sülüs servetine malik bir devlet ile uğraşılmaz." (Tansel, 2003, IV, s. 216). O yüzden Osmanlı'nın İngiltere ile kordiplomasiye önem vermesi taraftarıdır. Zamanında bunu Mustafa Reşit Paşa'nın ustalıkla yaptığını düşünür (Tansel, 2003, II, s. 103). İngilizlerin niyetini bilmek, kritik bir değer taşır. Osmanlı Devleti yapacağı hamleler için bu bilgiyi göz ardı etmemelidir. Namık Kemal'e göre ise İngilizler bir harbin peşindedir. Bir mektubunda, "Gazetelerin dırdırıyâtına bakma! Avrupa'dan etraflı mâlûmâtım var. İngilizlerin maksadı harbtir." diyerek kendi kanaatini açıklar (Tansel, 2003, II, s. 165).

93 Harbi (Osmanlı – Rus savaşı), Osmanlı – Karadağ savaşı gibi büyük mücadelelerin verildiği 1878'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılması bir başka bahistir. Namık Kemal Batılı değerlerle tanışmış biri olarak meclise büyük kıymet verir. Orasının milletin hafızası hükmünde olduğunu bildirir. II. Abdülhamid'in meclisi kapatmasından önce yazdığı bir mektubunda, "Huzûr-ı kalb ile Cenâb-ı Hakk'a namaz ve niyazdan sonra, kendini toplayarak, aklını başına alarak, insanlığını takınarak hareket olunacak bir yer var ise, Meclis-i Meb'usân'dır" der (Tansel, 2003, II, s. 120). Burada vekil olan bir kişinin 50000 vatandaşın temsilcisi olduğunu ve o kadar insan için düşünerek davranması gerektiğini kaydeder. Vekillerin sorumluluğu büyüktür. Ayrıca sadaretin lağvını ve onun yerine başvekillik kurumunun gelmesini ister. Böylece başvekil, meclisin kazanımlarını koruyacaktır. (Tansel, 2003, II, s. 133). Sanatçı makalelerinde de bu görüşleri işler. Her nezaretin başı olduğuna göre sadaret lüzumsuzdur (Çakmakçı, 2009, s. 25). Osmanlı'daki rejime dair ışık tutan bu görüşler kayda değerdir. Monarşik rejimin yaşanan sıkıntılarda rolünün olup olmadığını yargılamak makalenin konusu değildir. Bugünün gerçekleriyle o dönemi değerlendirmek de anakronizme yol açar. Üstelik bu tarihçilerin ve siyaset bilimcilerin işidir. Burada görülen ise Namık Kemal'in rejimin daha serbest, hür bir havaya sahip olması fikrini taşıdığıdır. Sorumluluk üstlenecek ve dinamik bir yapısı olacak meclisin, zorlukların üstesinden gelinmesinde faydalı olacağını düşünmüş olan Namık Kemal, Batılı değerlere olumlu yaklaşımı ve meclise izafe ettiği kutsiyet ile esasen Osmanlı'daki politik düzenin tazelenmesi taraftarı olduğunu belli eder. Bununla

* Namık Kemal üzerine müstakil bir biyografi - inceleme kitabı bulunan Necip Fazıl, Osmanlı Devleti üzerinde sürdürülen yabancı devletlerin politikalarını aynı çerçeve içinden yorumlar ve bu hususlarda Namık Kemal'in dikkatinden övgüyle bahseder: "Geri bir Avrupa milleti bünyesinden, müthiş gayretlerle, kuvvetli bir Garp devleti hâline yükselen eski Rusya; Türk camiasının göç yollarını kesen, kaynaklarını kurutan, mâlik olduğu zenginliklere ve imparatorluk enkazına göz diken bir politika sahibidir... büyük Avrupa devlet iktidarları, kendi menfaatleri doğrudan doğruya baltalanmadıkça Rusya'yı serbest bırakmakta mahzur görmemiştir...Namık Kemal, kurduğumuz kıymet ölçüsü içinde Garbı, bütün niyetleri, dolapları, teşebbüsleri ve dalavereleriyle kavrayan; ve aslan kükreyişleri hâlinde, tamamen şaşkın ve sağır cemiyetine haykıran büyük bir politikacıdır." (Kısakürek, 2011: 260)

birlikte II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı tatil ettiği ve bu tatilin tam 30 yıl sürdüğü bilgisi de hatırlanmalıdır.

Yukarıdan itibaren aktarılanlar toparlanırsa, sanatçının mektuplarında Osmanlı Devleti, eski kuvvetinden uzaklaşmış ve artık üzerinde emperyal devletlerin art niyetli planlar yaptığı zayıf bir ülke hâline düşmüştür. Topraklarını koruyamadığı için siyasi bütünlüğü de kaçınılmaz şekilde tartışmaya açılmıştır. Özellikle Rusların hücumuna maruz kalmıştır. Emperyal emeller güdenler, hedef ülke gördükleri Osmanlı'nın içinde nüfuzlarını kullanarak tabiri caizse insan devşirmeye başlamışlar; kendileri için çalışabileceklerini düşündükleri kimseleri saflarına katmak için bilhassa maddi imkânlarını seferber etmişlerdir. Namık Kemal'in bu fikrine en bariz örnek ise Ali Suavi'dir. Ülkede Batılı anlamda bir parlamentonun bulunmayışı bir tarafa, meşruti bir rejimin dahi yerleşmemiş olması ve kararların tek elden verilir sorgulanamayışı da söz konusu mektuplarda, üstü örtülü şekilde ayrı bir handicap olarak görülür. Onun bazı meseleleri ve özellikle politik konuları açıkça yazmayışının sebebi, görüşleri nedeniyle uğradığı muamelelerdir. Gözlem altında tutulması, takibat, hapis, sürgün tehditlerini üzerinde hissetmesi gibi nedenlerden dolayı ihtiyatlı davranır. Nitekim Namık Kemal'in hayatının neredeyse yarısı bir çeşit sürgün şeklinde geçmiştir. En verimli yıllarında iken 18 yıl boyunca merkezden uzak kalmıştır. Mektuplarının belirli bir müddet kontrol maksadıyla yetkililerce okunduğu da bilinmektedir. Mektuplarındaki muhataplarının da okuduktan sonra onları imha ettiği, ortadan kaldırdığı bilgisini Fevziye Abdullah Tansel verir (Tansel, 2003, I, s. XVIII - XIX). O yüzden Osmanlı Devleti'nin politik durumu, yönetim dairesi hakkında yazarken genel itibariyle tedbirli üslubunu koruduğu dikkatlerden kaçmaz.

Sanatçının yazdıklarında dikkat çeken bir diğer husus ise yönetim mekanizmasında olanların şahsi kusurlarının büyük zararlara yol açtığıdır. Bu hususta ise doğrudan sadrazamlara yüklenir. Mehmet Emin Âli Paşa ile Keçecizade Fuat Paşa'ya zaten öteden beri muhalif olan Namık Kemal, bu ikilinin yaptıkları hatalarda birbirlerini ikaz etmediklerini ve devletin makus talihinin ise yönetim nöbetinin birinden diğerine geçmesi olduğunu düşünür. "Âli Paşa ve Fuad Paşa otuz yıl devletin etini yediler." diyen Kemal, onların ittifakında vatanın zararlı çıktığını; asıl vatansaverlerin, tıpkı Âli ve Fuat Paşa gibi birbirine sırt çevirmeden ittifak içerisinde olması gerektiğini telkin eder. Oysa devlette vazife alan temiz insanlar ve aydınlar böyle bir birlikteliği sağlayamamaktadır. Ziya Paşa, Süleyman Paşa, Şakir Paşa gibi kimi menkup tanıdığı devlet görevlilerinin ismini zikrederek her birinin diğerleriyle aralarındaki soğukluğu eleştirir. Osmanlı'nın huzurunun, dirliğinin henüz içte bozulduğunu ve bunun kendisini öfkeliendirdiğini Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı mektubunda şöyle dile getirir:

"Bizi, yalnız bizi değil, vatani batıran bu emniyetsizlik, bu ittifaksızlıktır. Kemal, Ziya ile; Şâkir, Süleyman ile uğraşırsa, Şâpurlar, Rauflar niçin meydan almasın?"

Vatanın girdik kanına

Leke düşürdük şanına

Hepimizin b.. canına

Ne utanmaz köpekleriz" (Tansel, 2003, II, s. 315).

Devlet için çalışanların, politika üretenlerin ve aydınların ittifakla hareketine mani olanın, aralarındaki fikir uyuşmazlığı olduğunu anlatan sanatçı, sırf bu yüzden Suriye topraklarının da elden çıkacağı kaygısındadır. Hatta bir yerde, böyle gittiği takdirde, oranın da Avrupa tarafından taksim edileceğini kaydeder (Tansel, 2003, III, s. 29).

Devlet erkânının çeşitli beldelerde yaşananlardan haberdar olmayışı da bir başka huzursuzluk sebebidir. Halkın yönetime sıcak bakmaması, devletin sorunlarına deva olmayışı nedeniyledir. Bu konuda Namık Kemal'in Girit'i örnek verdiği müşahede edilir. Buradaki yetkililer, uygulamalarıyla halkı canından bezdirmişti. Fotyadı Paşa, Sâmih Paşa gibi memurların idaresizliği Girit Müslümanlarını muhacerete zorlamış, gayrimüslimleri ise Yunan'a iltihak fikrine yöneltmiştir. Adanın valilerinin yaptıkları, herkeste rahatsızlık uyandırdığı gibi koskoca bir Girit meselesinin doğmasına neden olmuştur. Namık Kemal, durumun padişahça bilinmesini arzu ettiğinden, Ebuzziya Tevfik'e 12. 01. 1884 tarihinde yazdığı mektubunda, vaziyetin bu mektupla Abdülhamid'e takdimini istirham eder.

Yine ve bu sefer aracasız şekilde Abdülhamid'e gönderdiği bir mektubunda, Rodos'taki ahvali anlatır: Osmanlı coğrafyasının hiçbir yerinde Müslümanlar, Rodos'taki kadar sayıca azalmış değildir. Bu da Rodos'un kaybı tehlikesini doğurmaktadır. Osmanlı'nın burayı siyaseten kuvvetlendirmesi için askerlik, eğitim bakımından ve mali yönden tedbir alması şarttır. Rodos'un devlete senede verdiği asker 20 kişidir. Gençler ise Osmanlı ordusunun dört bir tarafa yayıldığı bir dönemde askere gitmek istemezler. Bu yüzden din ve isim değiştirenlerin dahi olduğundan bahseden Namık Kemal, okul ve caminin yetersizliğini de böylesi fikir ve hareketlerin altında yatan sebepler olarak sunar. Fakirlik ve askerlik zorunluluğu, halkın din ve uyruk değiştirmesi gibi vahim bir sonuca yol açmaktadır. Yazar, Abdülhamid'e hitaben Rodos'un senede vereceği 20 askerin "deryâyâ nisbet katra kabilinden olması cihetiyle, silâh altından" eksilmesinin hiç mühim olmadığını belirtir. Üstelik onların askerlik kurasından muaf tutulmaları ve Müslüman gençlerin burada evlenip kök salmaları hâlinde, adadaki Müslüman nüfusun artışına da katkı yapılmış olacağı söylenir (Tansel, 2003, IV, s. 100).

Geçimini sağlayamayanlar muhtaçlıktan dolayı sancaktan ayrılmakta, kalanlar ise dinden bihaber yaşamaktadır. Rodos'taki "tanassurlaşmaya" engel olunmaması durumunda devletin yaşayacağı sorunu Maarif Nazırı Mustafa Nuri Paşa'ya da yazan Namık Kemal, burada derhal bir din ve eğitim seferberliğinin başlamasını ister. O, dinî şuurun sosyal hayatta önemli bir bağlayıcı olduğuna inanır (Özer, 2019, s. 33). Kırmızı mürekkeple kaleme alındığı ayrıntısı ile dikkati çeken mektubun cümleleri adeta ikaz mahiyetindedir:

"Rodos sancağı ise ma'arifce Midilli'den ziyade himmet ve inâyet-i mün'imanelerine müftekirdir. Oradaki sa'ylerin birinci sebebi, Müslümanların tanassura başlayacak korkusu idi. Burada ise başlamışlar. Bir sürette başlamışlar ki tahriri hitam bulan köylerde zükûr ve inâs üçyüzkırk Müslümân bulundu. Bunların da yirmidördü tanassur etmiş. Sebeb taharri edildi; köylerinde cami ve mektebin fıkdanı olduğu anlaşıldı. Cümlesi yedişer-sekizer yaşında Hristiyan edilmişler. Kendilerine soruldukça İslamiyyet'e dâ'ir Besmele'den başka bir şey bilmediklerini ve anın için Hristiyan olduklarını söylüyorlar." (Tansel, 2003, IV, s. 118).

Rodos mutasarrıfı iken bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için okulu olmayan köylere hoca tayin ettiğini, cami inşası için “musâ’ade-i seniyye” aldığını belirten Namık Kemal, askerlik için de yaptığı teklifin kabul görmesini umar. Adadaki mürtedleşme, yanlış politikaların, ihmallerin neticesi olan bir sosyal durumu doğurmuştur. İlginç olan şudur ki Midilli’de tersinden benzer bir durum vardır. Midilli’deki Hristiyanlar da Osmanlı’ya aynı sebeplerden dolayı bağlıdır. Onlar Midilli’nin Yunan’a iltihak etmesi fikrine karşıdır çünkü böyle bir birleşmenin kendilerine vergi ve askerlik yükümlülüğü getirmesini istemez.

Merkezden uzak yerlerde, yönetimin haberdar olmadığı durumlar vardır. Namık Kemal’in devlet görevi üstlendiği yerler de hep bu tarz mahaller olmuştur. O mutasarrıf iken de kendini bir çeşit sürgünde hisseder. Bununla beraber bulunduğu ve gözlemlediği yerlerdeki sorunları resmî ve gayriresmî yollarla duyurmayı ödev bilir. Bu mektuplardan yola çıkarak yapılacak bir muhakeme ile Osmanlı’nın sınır uçlarındaki yöreleri, merkeze uzak diğer bölgeleri de muhtemeldir ki yazarın kaydettiği benzer yönetim zaafı içerisindedir, denebilir. Türlü gailelerle meşgul olan Osmanlı’nın en zor dönemlerini yaşadığı bir zaman dilimi için böyle bir çıkarımda bulunmak zaten pek de güç olmasa gerektir.

Mektuplardaki bilgiler doğrultusunda, Osmanlı’nın içte ve dıştaki politik durumu bazı ana hatları ile ortaya çıkar. Buna eklenebilecek son husus ise ekonomik bir yanı olmakla beraber politik bir taraf da taşıyan bir ayrıntıdır. Namık Kemal, Osmanlı’nın tedavüldeki parası hakkında mektuplarında önerilerde bulunur. O, “kâ’ime”nin yani kağıt paranın kalkmasını arzu eder. Onun yerine değerli metallerin para birimi olarak kullanılmasını teklif eder (Tansel, 2003, II, s. 123). Böyle mühim bir ekonomik değişim için devletin kaynak bulabileceğini düşünür. Kâğıdın esasen değersiz olduğunu söyleyerek, ayarı bozulmamış sikkenin, değerli metallerin tedavüle girmesinin devletin itibarını ve ekonomi-politik gücünü artıracığı fikrinde ısrarla durur. Günümüzde yeni bir ticari düzenin kurulmasını, yeni bir ekonomik sistemin inşasını savunanların da ortaya attığı bu görüşü, Namık Kemal’in 142 yıl evvel dile getirmiş olması, dikkat çeken bir husus olarak kayıtlara girmelidir.

Sonuç

Namık Kemal, yaşadığı dönemde şairliği, yazarlığı, gazeteciliği, idareciliği, politikacılığı ve kanaat önderliği ile kendinden söz ettirmiştir. Hem muhalefet saflarında hem de hükümetin bürokrasi saflarında yer almış atak ve tecrübeli bir aydındır. Kendi döneminde, yazdıkları ile politik gündemi tayin edecek kadar etkili biridir. O yüzden görüşleri hem kamuoyunca hem de yönetim kadrolarınca önemsenmiştir. Böyle çok yönlü ve politik olayların içinde olgunlaşmış birinin satırlarından, Osmanlı’nın 19. asırdaki durumunu okumak faydalı bir çalışmadır.

O, bilhassa mektuplarında samimi bir dille gördüklerini, değerlendirmelerini yakın çevresine yazmıştır. Yazdıkları kimi zaman Osmanlı’nın toplum hayatını olduğu gibi tasvir etmiş kimi zaman da aksayan taraflarını teşhir etmiştir. Bu mektuplara göre Osmanlı’nın sosyo-politik anatomisi kabaca ortaya çıkmaktadır. Osmanlı 19. asrın ikinci yarısında esasen bir çöküş sosyolojisi örneğini verir. Bunun izdüşümü Namık Kemal’in mektuplarında da vardır. Halkın genel durumu, gazete, tiyatro gibi sosyal ve kültürel enstrümanların asli işlevlerini yerine getiremeyişleri, halkı uyarmak ve manen yetiştirmekle

görevli din adamlarının nitelik yönüyle yetersizliği, aydınların ümitsizliğe kapılmış olması iç açıcı olmayan bir sosyal tablo meydana getirmektedir. Gazetenin önemi toplumca kavranmamıştır. Bu hususta Osmanlı ile Batı kıyaslandığında, memleketin ne denli geride olduğu anlaşılmaktadır. Aynı hükmü tiyatro için de vermek zor değildir. Halka mühim mesajları vermek için imkân ve kabiliyeti olan bu faaliyetin, basit eğlenceye dökülmekle birlikte, Osmanlı'da dejenere olduğu; kaba şaka, galiz kelam ve kötü şakadan ibaret ucuz oyunculuğa dönüştüğü müşahede edilir. Bu yüzden sanatçı, Osmanlı'nın eğlence hayatının bir cüzü olan ortaoyunlarına ahlaki ifsat ettiği gerekçesiyle olumsuz yaklaşır. Halbuki onun perspektifinden tiyatro, Batı'da asil ve topluma karşı ödevleri olan bir faaliyettir. Yazarından oyuncusuna onunla ilgilenen de toplumca değer görür. Namık Kemal'in mektuplarından aktarıldığı kadarıyla Doğu ile Batı arasında sosyal anlayış ve kültürel düzey farkları vardır. Buna rağmen Batı'yı eleştirerek kendini muteber gösterenler de bulunur. Namık Kemal'in bu konudaki uyarısı yerindedir. O, "Haddimizi bilelim, hâlimizi anlayalım" derken, eksik ve kusurların üstünü kapatarak görmezden gelmenin; hatta kendinden daha iyi seviyede olanları anlamsızca tenkidin yahut karalamanın mevcuda bir çare olamayacağını belirtmek ister. İlerlemenin ilk şartının kusurları itiraf etmek olduğunu; yani bir çeşit özeleştiriyi yapmak gerektiğini söyler ki bir buçuk asır önceden edilen bu ikaz günümüz için dahi son derece isabetlidir.

Mektuplarda Osmanlı'daki eğitim ve öğretim üzerinde epey durulmuştur. Eğitim toplum hayatını şekillendiren temel öğelerden biridir. Sanatçının kaleme aldıkları göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı'nın 19. asırdaki genel sosyo-politik durumu ile eğitim sistemi arasında anlamlı bir ilişki olduğu meydana çıkar. Gerek Tuna vilayeti için gerekse Rodos adası için yazılan mektuplar, Balkanlardan "Bahr-i Sefid"e kadar kendini hissettiren bir eğitim mahrumiyetini anlatır. Kadınların okutulmadığı, köy, kasaba ve şehirlerdeki okullaşma oranının düşük olduğu; halkın sırf bu yüzden beldeleri terk ettiği mektuplarda dile getirilir. Vatandaşların hocaya olan talebi, çocuklarının tahsili için insanların başka yerlere göçmesi, eğitimde yaşanan çaresizliği yansıtır. Özellikle yabancı dil öğretimi hakkında Osmanlı'nın vaziyetini aktaran satırlar ve Batı'dan örneklerle yürütülen fikirler çarpıcıdır. Türkiye'de hâlen dahi çözülememiş bir yabancı dil öğretimi meselesi olduğu düşünülürse, Namık Kemal'in bu husustaki dikkatinin yerindeliği ve aktüelliğini yitirmediği ifade edilmelidir.

Mektuplardaki eğitimle ilgili tespit, görüş, tenkit ve tavsiyelerden Osmanlı'nın geri kalma sebepleri büyük oranda anlaşılır. Osmanlı'daki kötü gidişatın engellenmesi için köklü bir eğitim hamlesinin icap ettiği açıktır. Nitekim mutasarrıf olarak kendisi de bulunduğu yerlerde bu zaafı gidermeye çalışmıştır. Leskofçalı Galib'e gönderdiği mektuptaki mütalaaların sonradan hayata geçirildiği de bilinir. Kısacası eğitimin layıkıyla yapılmaması durumunda, sadece o günün Osmanlı'sının değil, hiç bir vakitte hiçbir toplumunun müreffeh bir hâle gelemeyeceği saptamasında bulunmak zor değildir. Namık Kemal'in bu konulardaki hassasiyeti ise hangi faydalı sonuçları elde etmek için hangi derslerin, ne tip kitapların okutulacağına kadar düşünüp yazmasından bellidir. Sanatçı ayrıca toplumda okuma yazma bilen insanların dahi temel hayat bilgilerinin eksik olduğunu söyler. Acil durumlarda canını kurtarmaya yetecek kadar bilgiden mahrum geniş bir kitle olduğunu bildirir. Bu durum, toplum hayatında tespit edilen mühim bir kusurdur.

Osmanlı'nın genel politik durumu da mektuplardan tespit edilebilmektedir. Buna göre büyük güçler arasından kendine çıkış yolu arayan bir devlet söz konusudur. Geçmişteki ihtişam yerini müşkül

bir vaziyete bırakmıştır. Devlet iktisadi kaynaklarını kaybettikçe, siyasi olarak da güçten düşmüştür. Topraklar peyderpey elden çıkmaktadır. Osmanlı, emperyal hedefleri olan ülkelerin artık doğrudan odağındadır. Halk da yönetim de bunu bilir. Özellikle çok güçlü bir Rus tehlikesi vardır. Devlet mekanizmasına dahi nüfuz edilmiştir. Maddi imkânlarını sonuna kadar kullanan yabancı devletler, Osmanlı Devleti'nin içinde nüfuz ticaretine başlamışlardır. Bu da Osmanlı'daki durumun vahametine işaret eder. Yaşananlar aslında parçalanmanın arifesindeki bir devletin ıstırap verici vaziyetini aktarır. Sadece mektupları esas alınmazsa, Namık Kemal'in dış politika açısından ince bir denge siyasetini ihlas ettiği ve diplomatik zekânın devreye girmesini arzuladığı müşahede edilir. Mektuplarını ise ihtiyatla yazdığından bunlar ancak sezilebilmektedir.

Osmanlı'nın dışarıya karşı güçlü olması için önce içeride dirliğin düzenliğin sağlanması gerektiğini söyleyen sanatçı, aydınları sorumlu olmaya ve birlikteliğe davet eder. O dönemin aydınlarının yaşadığı fikir uyuşmazlığı, her birini ayrı noktalara savurmuş ve birbirinden uzaklaştırmıştır. Dağınık bir aydın kadrosu olduğundan yakınan Namık Kemal, iç huzurun ve dayanışmanın olmayışının önemli bir sebebini de böylece açıklamış olur. Devletini düşünen temiz insanlar, aydınlar, milletin geleceği adına uzlaşmalıdır. Sanatçı ayrıca aydınlarla ümitsizliği yakıştırmaz. Osmanlı'nın devlet ve millet olarak içine düştüğü açmazda, aydınlarına hakikaten büyük sorumluluklar düşmüştür.

Mektuplarda dikkati çeken bir husus ise ayrılıkçı unsurların vereceği zararların bertaraf edilmesi için dile ve edebiyata önem verilmesi gerektiği fikridir. Özellikle Balkanlardaki konjonktürü ele alan Namık Kemal, Osmanlı'nın bekasına tehdit olan öğelerin dil, edebiyat, sanat yoluyla giderileceğine kanidir. Kültürel bütünlük sağlanmalıdır. Bunun için de sanatçılara vazife düştüğünü kaydeder. Abdülhak Hamid gibi yeteneğine güvendiği bir gençten vatan yolunda yazmasını ister. Osmanlı'daki aydın kadroların ve eğitim sisteminin bu stratejik noktayı gözden kaçırmaması telkinleri mektuplarda yer alır.

Devletin kamu hizmetlerinin aksadığı, Osmanlı son zamanlarında merkezden uzak yörelerin devletten hizmet alamadığı da mektuplarda yer alan gözlemlerdendir. Kendine has koşulları olan kıyı ve uç diyarlarda askerlik, yatırım, eğitim, vergi meseleleri bir süredir ihmal edilmiş ve çözümü bekleyen sorunlar olarak kalmıştır. Bu yüzden Girit, Midilli gibi İstanbul'a epey mesafesi bulunan bazı yerlerde halk şikâyetçidir.

Genel olarak bir değerlendirmede bulunulursa, Namık Kemal'in hem bir devlet görevlisi hem de sorumluluk hissi taşıyan bir aydın olarak Osmanlı'ya dair yaptığı gözlemler, devrinin panoramasını özetler niteliktedir. Yazıldığı dönem zarfı dışına çıkılmadan, bu mektuplardan, Osmanlı'nın bir sosyal değişim ve tazelenme hamlesi ihtiyacı içinde olduğu ancak bunu tam manasıyla yapamadığı sonucunu elde etmek mümkündür. Yavaşça yaşanan çöküş, sanatçının satırlarında kendini belli eder. Suriye'nin taksim olunacağı, büyük bir harbin yaşanacağı, Girit meselesi, harp bozgunları kimi üzüntülü tahminler kimi azaplar eşliğinde bu mektuplardan okunur.

Tüm bunlarla beraber Osmanlı'nın bakiyesi olarak devreden bir geçmiş, sosyo-politik bir miras ve kültür olduğu gerçeği hatırlanmalıdır. Namık Kemal'in mektupları ışığında yakın tarih yorumlandığında, çıkartılacak sonuçların bugüne de bakan yönleri olduğu söylenmelidir. Yıllar hatta

asırlar geçse, dönemler değişse de üzerinde yaşadığımız topraklarda temel bazı sorunların değişmediği hakikatini çekinmeden itiraf etmek gerekir. Namık Kemal'in prensip kabul edilebilecek ifadesi ile "Terakkînin mebdei, i'tiraf-ı noksandır". Belirtilen sorunlar bu makalenin konusu olmasa da derin, büyük ve kapsamlı oldukları kaydedilmelidir. Önceki kuşakların gözlem ve tecrübelerinin değerlendirilmesi ise sorunların aşılmasına hiç şüphesiz katkı sağlayacaktır. Namık Kemal'in mektupları bu açıdan oldukça verimli tarihî ve edebi vesikalar hükmündedir.

KAYNAKÇA

- Çakmakçı, A. (2009). *Namık Kemal'e göre devlet ve devlet adamları*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demiray, K. (1974). Tanzimattan günümüze değin mektup. *Türk Dili, Mektup Özel Sayı*, S. 274, (88-96). *Doğumunun yüzellinci yılında Namık Kemal* (1993). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Ebuzziya Tevfik (2006). *Yeni Osmanlılar – İmparatorluğun son dönemindeki Genç Türkler*. (Çev: Şemsettin Kutlu). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2011). *Namık Kemâl*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Özer, A. (2019). *Namık Kemal'in mektuplarında sosyal ve siyasi meseleler*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanpınar, A. H. (2003). *19. Asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tansel, F. A. (2013). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I – İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tansel, F. A. (2013). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları II – İstanbul ve Midilli Mektupları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tansel, F. A. (2013). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları III – Midilli Mektupları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tansel, F. A. (2013). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları IV – Rodos ve Sakız Mektupları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Taş, Y. (2018). *İlk Türk gazetecilerinden Agâh Efendi, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Namık Kemal'in dönemin devlet politikalarına yaklaşımları*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yamaç, M. (2000). *Siyasal yaşamımız ve Namık Kemal*, [Yayınlanmamış doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yetiş, K. (1996). *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı üzerine görüşleri*. İstanbul: Alfa Yay.
- Varsak, O. (2013). *Namık Kemal ve eğitim görüşleri*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

